

OM PORTRÆTTER

Af Henrik Sahl

Et portræt er i konceptuel forstand et genkendeligt billede af en bestemt person eller en bestemt gruppe af personer. Et portræt kan være et maleri, en tegning, et fotografi evt. et relief eller en skulptur.

Portrætter har været kendt som relief på mønter og som statuer af romerske kejsere, egyptiske faraoer o.a. fra før vor tidsregning. Egentlige malede portrætter med det formål at afbilde konkrete levende personer kendes fra omkring 1200-tallet, og i renæssancen blev dette almindeligt – ikke blot af regerende monarker og kirkelige overhoveder, – men også af kongelige, adelige og borgerlige personer med solid økonomi. En mulighed for at blive bevaret for eftertiden var som tegning, tryk eller maleri. Sidstnævnte var allerede tidligt så bestandigt, at portrættering blev betragtet som en udødeliggørelse, hvorfor der i forbindelse med motivet ofte blev indbygget en kompensation herfor ved samtidig afbildning af forgængelige elementer (blomster, frugt, fødevarer, fisk, kød o.l.) evt. direkte henvisning til "memento mori" med fluer, kranier, skeletdele, sten-inskriptioner m.v.

Det malede portræt har gennem tiden haft en høj status. I slutningen af 1700-tallet og i 1800-tallet blev det tiltagende almindeligt, at kunstnere ikke alene portrætterede prominente personer, men også lod personer af lavere stand (bønder, arbejdere) indgå i realistiske motiver med genkendelige personer. Med udviklingen af daguerreotypiet, ambrotyper og ferrotypier i midten af 1800-tallet og senere fotografiet, fik det malede portræt en betydelig konkurrence, og fra starten af 1930'erne har dets status været for nedadgående eller i bedste fald svingende. Som genre på Kunstakademiet er portrætmaleriet i dag stort set forladt, men den betydelige fornyede interesse efter årtusindskiftet vil måske ændre dette. Portrætfotografiet har analogt fået konkurrence fra video- og filmoptagelser, senest som reality dokumentation af alt mellem himmel og jord med de nyeste multimedie mobiltelefoner.

I takt med nutidens elektroniske dokumentation og enorme kvantitative billedfremstilling er holdbarheden omvendt forringet, og trykte og udprintede billeder, fotografier, plakater m.v. har i dag en holdbarhed, der kun strækker sig ét eller få årtier. Vi står derfor aktuelt i det paradoks, at såfremt man ønsker et holdbart portræt, kan man ikke som for hundrede år siden blot få fremstillet et fotografi, der stadig vil vise den pågældende person hundrede år senere. Et maleri derimod, udført på lærred med akryl- eller oliefarver indeholdende pigmenter af god kvalitet, er fortsat særdeles holdbar og vil være det eneste, der stort set uændret holder i århundreder frem.

I forbindelse med fremstilling af et malet portræt gør en række specielle forhold sig gældende:

Portrætlighed

En fundamental og umiddelbart afgørende kvalitet af et portrætmaleri er portrætligheden. Uden denne mangler et portræt det helt grundlæggende – i hvert fald på kortere sigt. Ved evaluering af malede portrætter, specielt fra andre tidsperioder og i anden kontekst, vil man imidlertid ofte være i den situation, at beskueren ikke har primært kendskab til den portrætterede, hvorfor selve kvaliteten "portrætlighed" ikke kan vurderes, men der vil selvfølgelig være en række andre egenskaber ved portrættet, der bliver gjort til genstand for vurdering. Et helt essentielt element i eksponering af alle portrætter er beskuerens evaluering, som implicit eller eksplicit hele tiden foretages: "Dette er et godt portræt, dette er et dårligt portræt. Jeg synes vældig godt om dette eller hint, men bryder mig ikke om et eller flere elementer, slet ikke perspektiv eller farve," etc.

I portrætligheden indgår fysiognomi, kropsform og –stilling. Påklædning og omgivelser kan være stærkt supporterende. Specielt øjnene tiltrækker beskuerens opmærksomhed, men ligheden omkring øjnene vil ofte være acceptabel. Det vanskeligste område i opnåelsen af god portrætlighed er typisk partiet omkring det nederste af næsen, der let bliver for stort eller småt, for lyst eller mørkt samt specielt munden og dennes form. Det er rammende sagt,

"at et portræt er et billede af en person med en lidt forkert mund". Dette hænger sammen med, at mens udtryksformen omkring øjnene ofte er mere statisk eller langsomt varierende, så er munden og dens omgivelser ofte i bevægelse. De fra nutidige (gruppe)foto kendte store brede smil egner sig ikke til det malede portræt. Ved at betragte portrætter fra 1400-tallet og frem, vil man se, at kun ganske få af de portrætterede har åben mund, og i så fald oftest let åben mund med antydning af tænder, specielt hos kvinder.

Udover god lighed tilstræber det malede portræt at vise karakteristiske egenskaber ved den portrætteredes personlighed. Dette er vanskeligt eller umuligt, uden at kunstmaleren kender den portrætterede eller opnår et så betydeligt kendskab gennem malerprocessen, at det kan slå igennem til det malede portræt. Såfremt der er tale om en offentlig person kan dennes kendte sider ("image") naturligvis afbildes. Igennem hele portrætmaleriets historie har der fundet en vis (ofte betragtelig) forskønnelse sted af de portrætterede personer. Dette gælder specielt for portrætter af kvinder, hvor åbenlyse fysiognomiske stigmata og slid (ar, sår, rynker, tanddefekter) er fjernet, men også således at mindre ønskelige progressioner (dobbelthager, gråt hår, fregner) er erstattet af mere ønskelige. Man skal imidlertid gøre sig klart, at dette kun kan udføres i en vis udstrækning, idet portrætligheden ellers reduceres betragteligt. Såfremt der males direkte ud fra et aktuelt visuelt indtryk og tilstræbes størst mulig portrætlighed, vil helhedsresultatet ofte blive en person, der fremtræder noget ældre end den faktiske alder. Dette er naturligvis heller ikke ønskeligt, hvorfor der skal tages hensyn hertil under fremstillingen af portrætmaleriet. Understøttende for den samlede portrætlighed kan være håropsætning, en karakteristisk hovedstilling, valg af tøj, smykker m.v. En fotografisk billedserie fra de sidste 5-10 år suppleret med aktuelle foto og skitser vil ofte udgøre et godt grundlag for et vellignende malet portræt.

Farvevalg

Dette er helt afgørende for det indtryk maleriet generelt bibringer og for væsentlige æstetiske elementer i portrættet. En udmærket og relativt neutral palette til at gengive alle hudnuancer kunne bestå af: indigoblå, rød kraplak, brændt sienna, guld-okker, fleish-okker, fleish-teint, Neapel rødgul og titanhvid. Hertil kan suppleres med andre farver til baggrund, tøj, himmel- og skyformationer samt andet. Anvendelse af større flader af gul, rød eller grøn vil hos mange beskuerne inducere bestemte reaktioner, specielt er grøn en vanskelig farve at anvende til portrætbaggrund, idet den i meget høj grad vil påvirke opfattelsen af farvenuancer i huden. Nogle sætter pris på anvendelse af primær-farver, andre foretrækker overvejende sekundær-farver. Her vil mulighederne være mange og individuelle holdninger og ønsker mangfoldige. Klassisk er anvendt en relativ mørk baggrund til at fremhæve hudens nuancer, men dette anvendes langt fra altid i dag.

Specielle og meget markante effekter kan opnås ved anvendelsen af bestemte paletter. Som eksempel skal nævnes en palette bestående af: elfenbensort, koboltblå, magenta, citrongul og hvid, der er blevet anvendt af malerne Kristian Zahrtmann og Jens Ferdinand Willumsen.

Lys og skygge

Til portrætter vil en enkel primær lyskilde med et lettere sekundært reflekterende lys ofte være at foretrække, men alle tænkelige lys-skygge kombinationer kan naturligvis anvendes. Det af Rembrandt ofte anvendte skygge-lys med lavt placeret lyskilde har en dramatisk, pikant effekt. Det er vigtigt, at ansigtet enten via farvevalg eller oftest via lys-skygge dynamik får tilstrækkelig meget kontrast. Der bør kunne skelnes minimum fem klart adskilte zoner fra det mørkeste parti til det lyseste. En så stor kontrast er dog ikke altid hensigtsmæssig hos børn og unge. Mange klassiske portrætter har et markant højlys, oftest placeret uden for ansigtet i form af et krave eller skjorteparti, der er meget hvidt. Bag det mørkeste parti af ansigtet kan evt. placeres en lysere baggrund og omvendt bag et lyseste ansigtsparti en

mørkere baggrund. Ofte kan hudens farve og hvor lyst eller mørkt håret er være afgørende for valg af omgivelsernes farve og lysstyrke i portrættet.

Påklædning, baggrund og omgivelser

Her er mulighederne utallige afhængige af det indtryk portrættet skal efterlade hos beskueren. Man skal gøre sig klart, at et portræt bliver meget forskelligt, såfremt der er tale om relativt enkle og rolige omgivelser contra en detaljeret "collage", der illustrerer "what did you do in life!". At male et genkendeligt portræt handler også i høj grad om at male velsiddende tøj, smykker samt en række andre signal-effekter, der fortæller noget om personen, en enkelt situation, epoke med væsentlige oplevelser, hæder, ære og succes. Her er mulighederne for iscenesættelse meget betragtelige, ofte kan det være så interessant for beskueren at se og reflektere over disse "signal-effekter", at selve portrættet og fysiognomien træder i baggrunden. En meget stor del af det arbejde og den tid, det tager at male et portræt kan være bundet op i gengivelse af baggrund, genstande og påklædning. Dette påvirker naturligvis fremstillingsomkostningerne, men ikke nødvendigvis i samme grad maleriets langsigtede værdi.

Kropstilling, positur, figur

Et portræt kan gengive hele personen, to trediedel, overkrop med eller uden hænder eller for den sags skyld blot hoved og hals eller en del af ansigtet, afhængig af den samlede opstilling. Tidligere var magtsymboler udtrykt ved let sidevendt positur med hånden i siden, evt. ledsaget af våben eller kappeudslag almindelig forekommende. Dette opfattes i dag ofte som alt for direkte. Nu udtrykkes magt og position på anden vis, men det er fortsat meget vigtigt, at det samlede portrætmaleri udtrykker den portrætteredes position. Såfremt underarme og hænder medtages i portrættet, vil hånden og fingrenes stilling ofte være væsentlig for det samlede indtryk.

Omkostninger, størrelse

Omkostningerne ved et maleri er afhængig af størrelsen, idet farvemængde og "antallet af penselstrøg" til en vis grad er proportionalt med det malede areal og lærredets størrelse. Afhængig af motivvalg og opsætning vil nogle billedstørrelser være mere optimale end andre. Et meget lille lærred skaber specielle udfordringer, ligesom en lærredsstørrelse, der strækker sig ud over 100 x 150 cm kræver speciel afstivning, og endnu større lærreder kan kun håndteres såfremt atelieret er tilstrækkelig stort. I langt de fleste tilfælde vil en mellemstørrelse mellem 40 og 120 cm være at foretrække til almindelig portrætter. Mænd må gerne portrætteres i naturlig størrelse, evt. overstørrelse. Kvinder står sig i det fleste tilfælde ved at blive portrætteret i lidt mindre end naturlig størrelse, evt. naturlig størrelse eller kun lidt overstørrelse. I specielle tilfælde, hvor der ønskes ekstraordinære effekter kan det være hensigtsmæssig at portrættere kvinder i betydelig overstørrelse.

Maleteknik

Den enkelte kunstnere vil ofte have en karakteristisk malemåde, der kun kan varieres indenfor begrænsede rammer. Nogle anvender "fotorealisme" med beskedne eller usynlige penselstrøg, andre har en væsentlig grovere tilgang med markante penselstrøg. Den enkelte kunstners maleteknik går i store træk igen i de fleste portrætter. Dette kan dels afspejle sig i penselafsætningen på lærredet, men ofte også i den måde de enkelte personer bliver portrætteret på, farvevalg etc. Der kan være tale om særpræg, der er så karakteristisk, at det tangerer forvrængninger eller karikatur af de personer der bliver portrætteret. Eksempler herpå er El Greco's og Stanley Spencer's måde at fremstille religiøse motiver med henholdsvis langstrakte personer med aflange ansigter og lange ekstremiteter vs. korte personer med runde ansigter og korte ekstremiteter. Nogle kunstnere maler primært med store kontraster, tegner hovedlinier op med mørk streg, andre har en udglattende eller nærmest pointilistisk teknik med områder med stærkt reducerede kontraster og udtværede strukturer i store dele af lærred. De fleste vil befinde sig et sted herimellem med for den enkelte portrætmalers karakteristiske strøg og stil.

Det vil som nævnt kun være muligt indenfor visse rammer at ændre dette, et forhold man må gøre sig klart allerede ved valg af kunstner.

Forlæg og "sitting"

Tidligere tiders udbredte anvendelse af mange og opfattende skitser er i dag tit afløst af en række foto, suppleret med færre skitser evt. malede skitser. En del vil supplere med videooptagelser for at få et bedre indblik af den enkeltes personlighed og mimik, idet alternativet med timers tilbagevendende "sittings" er belastende for såvel den portrætterede som for kunstneren. Ofte vil en kombination med atelierarbejde med og uden den portrætteredes nærvær være at foretrække. En sidste – nogle timer varende – afstemning af vigtige detaljer sammen med den portrætterede vil altid være helt nødvendigt.

Fremstilling af et vellignende portræt med mange detaljer vil ofte kræve over 100 timers arbejde fordelt på en række enkelt perioder, dels af hensyn til helhedsindtrykket, dels fordi visse faser af portrættets tilblivelse kræver, at lærredet ind imellem bliver helt tørt. Fremstilling af et portræt er derfor en proces, der strækker sig over måneder, et halvt år eller mere. Den endelige tørring, evt. efterfulgt af lakering vil kræve yderligere tid. Et forhold der nogle gange kan være vanskeligt at forstå af en utålmodig portrætteret kontrahent.

Afsluttende bemærkninger

Portrætkunst har i en periode været betragtet som reaktionært, retrospektivt og tilbageførende. Betegnelser som stillestående, udviklingsfærdigt, borgerligt, selvcentreret og visionsløst har også været hæftet på denne genre. Om end disse karakteristikker kan betegnes som delvis forståelige ud fra bestemte vinklinger, så må de ud fra andre og fra en helhedsbetragtning betegnes som alt for simple og på mange måder overfladiske, på andre helt fejlagtige. Portrætgenren har om nogen bestået tidens test, overlevet trods vanskelige perioder, og den er nu i fremgang.

Hævet over disse principielle, holdningsmæssige og kunstpolitiske betragtninger er det menneskelige ansigt, og den dynamiske fastfrysning, der

ligger i et portræt, er utroligt fascinerende. Et øjeblik, der ekspresivt forbinder fortid og fremtid, fortæller en historie, knytter rum og tid, liv og død i et moment, der får karakter af evighed på godt og ondt. Det udtalte men svært pågående budskab kalder på fascination, fantasi og eftertænsomhed, eventuelt selvransagelse.